

نقد و گزیده‌ی اشعار دوره‌های
سوم، چهارم و پنجم جشنواره‌ی استانی
دفاع مقدس

به کوشش

دکتر محمد مرادی

عضو هیات علمی دانشگاه شهید بهشتی

انتشارات بوی باران

مرادی، محمد، ۱۳۵۸ - گردآورنده
 ترانه‌های مسلسل: نقد و گزیده‌ی اشعار دوره‌های سوم، چهارم و پنجم جشنواره‌ی
 استانی دفاع مقدس / به کوشش محمد مرادی
 مروودشت: بوی باران: موسسه‌ی فرهنگی هنری فانوس نویسان مهر، ۱۳۹۱
 ۳۴۴ص

۹۷۸-۶۰۰-۹۲۷۰۷-۳-۶

فیبا

کتاب حاضر با حمایت اداره‌ی کل حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس فارس منتشر شده است
 جنگ ایران و عراق، ۱۳۵۹ - ۱۳۶۷ - شعر - تاریخ و نقد

شعر فارسی - قرن ۱۴ - مجموعه‌ها

بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس اداره‌ی کل حفظ آثار و نشر ارزش‌های
 دفاع مقدس استان فارس

۱۳۹۱ م ۹۴۴ ج / PIR۳۱۸۶

۸۱ / ۶۲۰۸

۲۹۵۱۷۰۹

سرشناسه
 عنوان و نام بدیداورنده

مشخصات نشر
 مشخصات ظاهری
 شابک

وضعیت فهرست نویسی
 یادداشت

موضوع
 موضوع
 شناسه افزوده

رده بندی کنگره

رده بندی دیویی
 کتبی گانسی ملی

ترانه‌های مسلسل

کوشش: دکتر محمد مرادی

نقد و گزیده‌ی اشعار دوره‌های ۴، ۳ و ۵ جشنواره‌ی استانی دفاع مقدس

این کتاب به حمایت اداره‌ی کل حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس

استان فارس تولید و چاپ شده است.

ناشر: انتشارات بوی باران، با همکاری موسسه‌ی فرهنگی و هنری فانوس نویسان مهر

طراحی جلد: ابوذر عمادی

صفحه آرای: مهدی زارع

ویرایش: علی مرادی

نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۳

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۴۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۲۷۰۷-۳-۶

چاپ و مصاحفی: فخر ایران

حق چاپ و نشر محفوظ می‌باشد.

نشانی: مروودشت، میدان امام (ره)، ساختمان خورشید پارس، طبقه‌ی ۴

همراه: ۰۹۱۷۹۱۰۱۷۷۶

تلفن: ۰۷۲۸-۲۲۳۵۷۵۲

www.fanoosnevisan.ir

booyebaranpub@yahoo.com

فهرست

۱۱	..... مقدمه
۲۵	..... فصل اول، غزل
۲۹	..... مفاهیم رایج در غزل‌ها
۳۹	..... نمادهای مفهومی رایج در غزل
۴۳	..... شیوه‌ی کاربرد ردیف و قافیه
۴۹	..... گونه‌ها و رفتارهای وزنی
۵۷	..... ویژگی‌های زبانی و ساختاری غزل‌ها
۶۴	..... زکریا ابوالخیری
۶۵	..... عبدالعزیز ابن‌الری
۶۹	..... محمود درویش و رامک
۷۰	..... یاسین بهمنی
۷۱	..... محمد پران
۷۲	..... ایوب پرندآور
۷۹	..... اعظم حسینی
۸۲	..... محمد کاظم حسینی
۸۳	..... مریم حقیقت
۸۶	..... مرتضی دانش
۸۷	..... دانیال رحمانیان
۸۹	..... خلیل روئینا
۹۰	..... مریم زارع
۹۲	..... نیلوفر زارع
۹۳	..... محمد صالح سلطانی سروستانی
۹۴	..... میرزا محمد شعله اصطهباناتی
۹۶	..... ملیحه شیرزاد
۹۷	..... علیرضا صائب
۹۸	..... بهبود صادق‌یان نژاد
۹۹	..... زینب صوری زاده
۱۰۰	..... محمد جواد طهرانی نویندگانی
۱۰۲	..... پروش عصفوری

۱۰۳	رضا علی اکبری
۱۰۴	حسین فروزنده
۱۰۵	لیلا فکور
۱۰۶	اعظم قلندری
۱۰۸	عبدالرضا قیصری
۱۱۰	زهره کشاورز
۱۱۱	محسن گل کار
۱۱۲	مرضیه مرادی
۱۱۳	رضا روتنی اردکانی
۱۱۴	سماء موسوی
۱۱۶	علی خانی
۱۱۸	محمد اظم الکا جهرمی
۱۱۹	زهره نعمتی
۱۲۲	ندا هدایتی
۱۲۳	فرزانه یزدان شناس
۱۲۵	فصل دوم، اشعار آزاد
۱۲۹	نگاهی به مضامین رایج در اشعار آزاد
۱۳۶	نگاهی به گونه های زبان و ساختار شعر آزاد
۱۴۳	سمیه آقایی
۱۴۷	امین احراری
۱۴۹	زهره اسکندری
۱۵۰	عبدالحسین انصاری
۱۵۱	محمود رضا برامکه
۱۵۷	کبری بهپور
۱۵۹	محمد کاظم حسینی
۱۶۰	فرحناز حمزه
۱۶۱	لیلا رفیعی
۱۶۳	حبیب زارع
۱۷۱	مصیب صفری

۱۷۴	فرشید فرهمند نیا
۱۷۶	علی مرادی
۱۷۷	مرضیه مرادی
۱۸۱	پریسا مرتضوی
۱۸۵	ندا مرتضوی
۱۸۷	فرید مقصودی
۱۸۹	مهم مقصودی
۱۹۰	صیه نیسانی
۱۹۳	فصل سوم، ششم
۱۹۷	نگاهی به مقام رابع در مثنوی پایداری
۲۰۴	وزن و قافیه در مثنوی رابع مقدس
۲۱۰	بررسی گونه های وزن و قافیه در مثنوی
۲۱۹	سیمین آقابابایی
۲۲۱	حجت الله ارم
۲۲۳	زهرا امیری
۲۲۴	علی زراعت (فروزان فر)
۲۲۶	زینب صبوری زاده
۲۲۹	محمد جواد طهرانی توبندگانی
۲۳۳	محمد حسن کریمیان
۲۳۶	علی مرادی
۲۳۹	مرضیه مرادی
۲۴۰	ندا هدایتی فرد
۲۴۲	فرزانه یزدان شناس
۲۴۵	فصل چهارم، چارپاره
۲۴۶	یاسین بهمنی
۲۴۶	زهرا حاجی حسینی
۲۴۷	نیلوفر زارع
۲۴۸	شهرام شارخی
۲۴۵	نازنین ناظریان
۲۴۷	الهام هنرور
۲۶۹	فصل پنجم، کوتاه سروده ها

۲۷۷	نگاهی به دویستی ها
۲۸۰	نگاهی به کوتاه سروده های منثور
۲۸۳	کبری بهپور
۲۸۴	یاسین بهمنی
۲۸۶	پدیده زارع
۲۸۸	سمیه تورجی
۲۹۰	حسین خلفی
۲۹۰	حسن دهقان
۲۹۱	محمد صالح سلطانی سروستانی
۲۹۲	علی اکبر شجاعان
۲۹۴	فره نوری
۲۹۵	رضا علی اکبری
۲۹۵	فاطمه فارسی
۲۹۶	هادی فردوسی
۲۹۸	عبدالرضا حسینی
۲۹۸	محمد جواد ناظم‌الاسماء
۲۹۹	فرحناز نجاتی
۲۹۹	صدیقه یوسفی
۳۰۰	ندا هدایتی فرد
۳۰۰	فرزانه یزدان شناس
۳۰۱	فصل ششم، شعر کودک و نوجوان
۳۰۲	نگاهی به اشعار کودک و نوجوان دفاع مقدس
۳۰۷	نگاهی به شیوه های مفهومی و زیبایی
۳۱۵	فروغ تنگاب
۳۱۹	زهره حاجی حسینی
۳۲۲	رضا علی اکبری
۳۲۴	فاطمه فاضلی
۳۲۷	هادی فردوسی
۳۲۷	فاطمه قانلی
۳۳۳	علی مرادی
۳۳۵	زهره مقصودی
۳۳۶	بدرالملوک یگانه
۳۴۱	منابع و مآخذ

به نام خدا

ادبیات در استان فارس از دیرباز همانند درخت تناوری بوده است که شاخه های سبز و بارور آن، که در فرهنگ و ادب این آب و خاک داشته، فرهنگ و روان میهن اسلامی و بلکه جهان را زاد اندیش را با ادب و هنر اسلامی آشنا و دل بسته ساخته است.

ادبیات پر شکوه دفاع مقدس است که در پس انتظار می رود، در این دیار، شکوفا و بالنده بوده و ثمرات ارزشمند خود را به جامعه ی ادبی کشور ارائه نموده است. از این رو اداره کل حفظ آثار و نشر ارزش های دفاع مقدس فارس همواره تمام تلاش و ظرفیت ممکن و موجود خود را، جهت شکوفایی و پرورش بیشتر ادبیات دفاع مقدس به کار گرفته است.

و در این فرصت که شعر دفاع مقدس استان با دقت بررسی و دبانی علمی ارائه شده، جادارد سپاس خود را از شاعران، کارشناسان و داوران دوره های مختلف مسابقات شعر و به ویژه مولف محترم کتاب اعلام نموده و برای تمام سرایندگان متعهد این نشریه و عزیزان آرزوی توفیق نماییم.

مدیر کل حفظ آثار و نشر ارزش های دفاع مقدس استان فارس، حسن خلیلی

ادب مقاومت را باید آری یکی از آرمانی ترین و جهانی ترین حوزه های فرهنگ و هنر بشر است. تجربه های تاریخی و فردی در پیوند با این نوع و روی کرد تقابلی خوبی ها و بدی ها، این گونه را در سالها عرصه های ادبیات به عنوان مفهومی عمیق و همیشگی معرفی کرده است. در این میان یکی از سرزمین ها و اقوام به واسطه ی روحیه ی بومی، عقیده ها و تاریخ سلحشور انسان، بیش از دیگران به ادب پایداری متمایلند؛ برای نمونه، ایرانیان از دیرباز در اشعار حماسی شان توجهی ویژه به عنصر مقاومت داشته اند؛ درون مایه ای که در بسیاری از سرودهای دینی اوستا در وصف قهرمانان دینی و پس از آن در «خدای نامه» های دوران اسکاندیدیله می شود. در دوره های بعد نیز آثاری چون «ایاتکار زریران» جلوه ای خاص از دین دینی به ادب پیش از اسلام بخشیده است.

در قرون پس از اسلام نیز به ویژه در سده های چهارم تا ششم، با ظهور جریان حماسه سرایی در ادب فارسی، شاعرانی چون دقیقی، فردوسی، اسدی توسی، ایران سرود... آثاری درخور توجه در این حوزه آفریدند. به موازات حماسه های ملی و سرزمینی، حماسه های شیعی نیز که سرآغاز آن را باید در «علی نامه» اثر شاعری به نام «ربیع» دانست، جلوه ای تازه از ادب پایداری منظوم آفریدند؛ به طوری که

جلوه های پویایی این جریان را از سده ی ۹ در «خاورانامه» ی ابن حسام خوشفی و دوران رواج آن را از دوران افشاریان تا قاجاریان و در منظومه هایی چون «حمله ی حیدری» از باذل مشهدی و پس از او راجی کرمانی، «خداوندانامه» ی فتح علی خان صبا و «اردی بهشت نامه» ی سروش اصفهانی و بسیاری از منظومه های ششورایی سده ی سیزدهم می توان پی گیری کرد.

گسترده گی دامنه ی ادبیات پایداری فارسی آن قدر بوده است که منتقدان و صاحب نظران ادبی را به تعریف هایی متعدد از آن مواجه ساخته است و این نکته، مرا در شناخت بهتر این گونه یاری می دهد. بر طبق برخی از این تعاریف «عنوان ادبیات پایداری معمولاً به آثاری اطلاق می شود که تحت تأثیر شرایطی چون اختناق و استبداد داخلی، نبود نهادهای دینی و اجتماعی، قانون گریزی و قانون سستیزی با پایگاه های قدرت، غصب قدرت و سرکشی و بیایمانی ملی و فردی و... شکل می گیرند. بنابراین جان مایه ی این آثار مبارزه با پیداد داخلی، تغییر در جامعه ی حوزه های سیاسی، فرهنگی و اقتصادی و اجتماعی و ایستادگی در برابر جهان است.» (سنگری، ۱۳۸۳: ۴۵)

بر اساس این تعریف بسیاری از اشعار دینی و اجتماعی کهن فارسی نیز با ادب پایداری پیوند دارند؛ اما شعر پایداری فارسی اگرچه در آثار کهن نمودهایی فراوان دارد، بیش از همه در ادبیات معاصر جایگاه ویژه ای دارد. توجه به مفهوم مقاومت چه در شعرهای منظوم شاعران دوران مشروطیت چون سعدی، بهار، نسیم شمال، عارف، فرخی یزدی و...، چه در دوران پهلوی با روی کار آمدن چنگیزی اش در آثار شاعرانی چون خسرو گلسترخی و میرفطروس و چه با کمی تأخیر با گرایش حزبی و سیاسی در آثار سیاوش کسریایی و چه در بُعد اجتماعی و شعر نیمه و مقلدانش به ویژه مهدی اخوان ثالث، احمد شاملو و فروغ فرخزاد، جلوه های تازه به ادبیات پایداری فارسی به ویژه در محدوده ی شعر بخشیده است.

به موازات این گرایش ها، از اوایل دهه ی چهل، گونه ای از ادبیات پایداری دینی-ملی،

به پیروی از اندیشه‌های امام شکل گرفت که با ادامه‌ی آن در سال‌های بعد، ادبیات پایداری عصر انقلاب را پایه گذاری کرد.

«ادبیات پایداری در عصر انقلاب اسلامی را به چند دوره می‌توان تقسیم کرد:

۱. ادبیات پایداری در عصر قیام و حرکت تا پیروزی بهمن ۵۷.

۲. ادبیات پایداری در دوره‌ی هشت سال دفاع مقدس.

۳. ادبیات پایداری پس از جنگ هشت ساله.

۴. ادبیات پایداری پس از انقلاب و حرکت‌های اسلامی، مانند انتفاضه، یوسنی و...» (سنگری، ۱۳۸۳: ۵۲)

اگرچه ادبیات پایداری در دوره‌ی اول از آثار معدود و کم ارزشی (از نظر ادبی) برخوردار است، با رویکرد شکلی و نگارشی جریانی‌های بعد بسیار مؤثر بود. در سال‌های پس از انقلاب به‌ویژه در سال‌های ۵۷ تا ۵۹ و پیش از آغاز جنگ با گونه‌ای از شعر مقاومت روبه‌رو هستیم که حرکتی رو به جلو داشت. شرایط نابسامان موجود در کشور، نوپایی حکومت و آشفتگی‌های اجتماعی، در این شعرها نیز به‌خوبی دیده می‌شود؛ به همین دلیل مفاهیم ارائه شده در آن‌ها به صورتی متعهدانه، در خدمت انقلاب و برطرف کردن مشکلات موجود است.

«شعر این دوره، به‌ویژه از آغاز پیروزی انقلاب اسلامی و در سال‌های آغازین جنگ، شعری شعارگونه، پرتپش و عریان بود که تنها می‌خواست برپادستی شورانگیز مردم را گزارش کند؛ اما هر چه زمان می‌گذشت و هیجانات جنگ به فرو می‌نشست، شعر نیز آرام‌تر می‌شد، در خود بیش‌تر فرو می‌رفت و شکن هنری به‌خود می‌گرفت.» (حسن‌لی، ۱۳۸۳: ۶۵)

با شدت یافتن جنگ تحمیلی، شعر پایداری وارد مرحله‌ای جدید شد؛ تا آن‌جا که نام خود را به شعر جنگ تغییر داد. به هر حال با توجه به روحیه‌ی میهن‌پرستی و شرایط اجتماعی حاکم در روزهای جنگ با عراق، شعر جنگ با نگرش دفاعی آن، اصلی‌ترین محتوا در آثار شاعران متعهد شد؛ تا جایی که در برخی سال‌ها از

شعر آیینی هم پیشی گرفت. ادبیات پایداری این سال‌ها، ادامه‌ی منطقی ادبیات فارسی در سال‌های گذشته بود؛ اما نمی‌توان تأثیر پذیری آن را از مفهوم‌ها و شکل‌های ادبیات مقاومت جهان ندید گرفت. این تأثیر پذیری در سه بخش کلی صورت گرفت:

۱. تأثیر پذیری از ادبیات نهضت‌های آزادی بخش اسلامی: فلسطین، لبنان، سوریه، مصر، عراق، افغانستان و...

۲. تأثیر پذیری از ادبیات مقاومت آمریکای لاتین.

۳. تأثیر پذیری از ادبیات ترجمه‌ه (اسماعیلی، ۱۳۸۳: ۸۰)

بسیار از جنگ در سال ۱۳۶۷ و پذیرش قطع‌نامه، توجه شاعران جوان و بعضاً ادبیات‌دان به شعر و ادبیات گذشته شد. رونق مفاهیم متنوع جنگ و توجه به آرمان‌ها و عقاید تازه در بین شاعران پس از جنگ، روی آوری به نوآوری‌ها و قالب‌های نو و در کنار آن شکل‌های مختلف به روایت در اشعار، برآمدن شاعران حرفه‌ای و جشنواره‌ای، برگزاری مسابقات و مسابقات شعر و نقد آثار شاعران جوان و در نتیجه بالا رفتن سطح هنری آثار، توجه به تکنیک، زبان و... از ویژگی‌هایی است که شعر دفاع مقدس را از شعر دوران پیش متمایز می‌کند.

در کنار آن شاعران به جای توجه به مسائل ارزش‌ها و خروش‌ها و نگاه حماسی، به ارائه‌ی مفاهیم ضد جنگ، انتقادهای سیاسی و دیگر گونه کردن مضامین جنگ دست زدند. این گونه روی کردها تفاوت شعر دوران جنگ و شعر پس از جنگ را بیش از پیش مشخص کرد؛ تا آن‌جا که برخی از منتقدان را، در برابر شعر پس از جنگ به اعتراض واداشت. این انتقادهای با تمایزهایی که داشت، برای نخستین بار به تفاوت‌های موجود میان این دو جریان اشاره کرد و تعریفی قابل قبول از این دو گونه ارائه داد.

سید حسن حسینی، به عنوان یکی از شاعران پرکار ادبیات انقلاب در دوران

جنگ، در مقدمه‌ی «گزیده‌ی شعر جنگ و دفاع مقدس» تفاوت‌های شعر جنگ و شعر دفاع مقدس (شعر پس از قطع نامه) را این گونه بر می‌شمرد:

۱. شعر جنگ در وجه غالب خود، خود جوش و «بی غرض» است... شاعران شعر جنگ - خوب یا نه - هر چه سروده اند بدون تکلف و بدون توجه به «مأموریت‌های اداری» بوده است....

۲. احساس و هوش‌یاری نسبت به کج‌روی‌های داخلی و روند زر اندوزی فرصت طلبان و «تاجران خون» در جنگ، کم‌تر دیده می‌شود... برخلاف شعر جنگ، شعر دفاع مقدس کم و بیش از این معنی به‌کار است: شاعران به بهانه‌ی نجوا با شهیدان از رنگ پریدگی ارزش‌ها و کج‌روی‌های مرسوم گاه بی‌گاه، تقلید از ادب‌های پرده‌بر می‌دارند.

۳. در شعر جنگ اساساً هیچ‌کس به نام افراد، اسم مناطق جنگی و یا اسم جنگ افزارها نسبت به شعر دفاع مقدس کم‌تر است....

۴. در شعر جنگ، صنعت‌گری یا سادگیت و یا صمیمیت به چشم می‌آید... می‌توان گفت که خیال و عنصر پر رمز و راز خیال انگیزی در شعر جنگ پیچیده نیست؛ چون واقعیت درشت‌ناک جنگ از خیال شاعران رنگین‌تر است....

۵. شعر جنگ، گاه به روایت رسمی و دولتی جنگ در برخی اطراف پهنه‌دهنده می‌کند و شبیه بیانیه‌های ستاد مشترک می‌شود... حدیث شکست نیروهای خودی در «عملیات» ها... جایی در شعر جنگ ندارد....

۶. در شعر جنگ لحن یأس و ناامیدی و روایت شکست‌های مقطعی نیست یا اگر هست، این روایت‌ها بی‌پروزی نهایی توأم و عجین است؛ اما صبغی آشکار شعر دفاع مقدس نوعی یأس و دل‌گری نیست و گاه ناامیدی است که گهگاه با بارقه‌های حماسی استار می‌شود.

۷. در شعر جنگ «من فردی» شاعر جای خود را به «من جمعی» می‌دهد... از این رو می‌توان شعر دوره‌ی جنگ را... به گرایش کلاسیسم نسبت داد و شعر دفاع مقدس را به گرایش رمانتیکسم،

شعری که در آن «من فردی» حضور به هم می رساند و خیال، مجال بال گسری بیش تری می یابد. ۸. تفنن در اوزان عروضی و گاه به سراغ بحور نامطبوع - یا نامتبوع - رفتن و ایضاً آوردن «و» های متعدد در اوایل و اواسط ابیات یا مصراع ها و حتی اتخاذ لحن خاصی در شعر خواندن... از ویژگی های متهود در شعر دفاع مقدس است و البته حکایت از نوعی تکلف برای سرودن و فقر سنجایی و بی حوصلگی عروضی نیز می کند.» (حسینی، ۱۳۸۱: ۲۰-۱۶)

باید به این نیز توجه داشت که شعر جنگ با هدفی دیگر از شاعرانگی روبه روست که به حسی بودن و برانگیختن روحیه ی دفاع است. شاعران جنگ به علت این اعتقاد که لازمه ی سرودن در آن شرایط است، بدون در نظر گرفتن هر گونه دغدغه ی شاعرانگی فقط می سرایند. حتی در آن شرایط منتقدی نیست که بگوید که باشد و نباشد و این امر باعث حضور بسیاری از شاعران درس نخوانده و ادبیات ندانسته در شعر جنگ شده است. به عبارتی صمیمی شعر جنگ شعر دل است و شعر دفاع مقدس شعر دل، چون شعر دفاع مقدس آن قدر فرصت دارد که در پستوی خود بنشیند و از مفاهیمی عمیق تر دیده است و یا از رسانه و وارثان جنگ شنیده؛ آن هایی را که می خواهد گل چین کنند و ورش دهیم به روی صفحه بیاورد.

به هر حال از آن جا که در این مجموعه عدالت اشعار مربوط به شاعران دوران دفاع مقدس بیش تر است، نیکو دیدیم که پیش از پرداختن به اشعار و تحلیل آن ها از منظرهای دیگر، به برخی از تعاریف و تقسیم های رایج و نهاده کنیم، هر چند به خاطر پرهیز از پراگویی تنها به خلاصه ای بسنده شد.

نگاهی کوتاه به جشنواره‌ی شعر دفاع مقدس استان فارس

جشنواره‌های استانی دفاع مقدس، یکی از مناسب‌ترین بسترهای آفرینش آثار ادبی و از پربروزترین آن‌ها برای ظهور شاعرانی با سبک‌ها، مضامین و شگردهای تازه است. بی‌شک دیار پهناور فارس به عنوان یکی از قطب‌های اصلی ادب فارسی در مسیر شاخه‌هایی چون شعر، داستان، پژوهش، خاطره نویسی و ... چند دهه است که فضایی تازه برای ایجاد جریان‌های ادبی خلاق در حوزه‌ی فرهنگ و ادب پایداری فراهم کرده که میان جریان‌ها و فضاها موجود، برگزاری نسبتاً موفق پنج دوره جشنواره‌ی شعر استانی فعلی، از چشم‌گیرترین جلوه‌های ظهور هنر پایداری فارس در حوزه‌ی شعر بوده است.

در طول برگزاری این جشنواره‌ها، بیش از ۲۰۰۰ قطعه شعر از شاعرانی با گرایش‌ها، قالب‌ها و اندیشه‌های مختلف در بستر فرهنگ پایداری و جلوه‌های دفاع مقدس به دبیرخانه‌ی همایش ارسال شده که در هر دوره، مسؤولان برگزاری جشنواره کوشیده‌اند با بررسی آثار از منظر ادبی که اغلب جزو شاعران مطرح شعر پایداری فارس بوده‌اند، برگزیدگان را به مخاطبان این گونه معرفی کنند. نتیجه‌ی دیگر برگزاری این جشنواره‌ها، پیش از این انتشار گزیده‌ی اشعار و دوره‌ی اول شعر دفاع مقدس، با نظارت معاونت ادبیات اداره‌ی کل حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس فارس بوده که علاوه بر ثبت اشعار برگزیده، به کارنامه‌ی ادبی دیار فارس نیز افزوده است.

هدف تدوین گئران اشعار برگزیده‌ی دوره‌های قبل، گزینش نیکو و انتشار ویدیو اشعار و شاعران برگزیده‌ی هر جشنواره بوده و در آن تالیف‌ها مجالی برای واکاوی، آسیب‌شناسی و تحلیل شیوه‌ها و مفاهیم رایج در شعر سال‌های اخیر دفاع مقدس فارس فراهم نشده است؛ بستری لازم و قابل پی‌گیری که در این مجموعه‌ی گردآوری

که برگزیده‌ی اشعار دوره‌های سوم، چهارم و پنجم شعر دفاع مقدس فارس در آن مورد گزینش و ثبت قرار گرفته، سعی شده به‌طوری خلاصه مورد مطالعه قرار گیرد.

نخستین مسأله‌ای که درباره‌ی جشنواره‌های استانی دفاع مقدس به میان می‌آید، دهنه و گستره‌ی مخاطبان و نوع شرکت‌کنندگان در آن است که ارائه‌ی گزارش و تحلیلی از آن می‌تواند، برای سیاست‌گذاران فرهنگی و مخاطبان و پژوهش‌گران ادبی پاسخی آگاه‌ساز باشد. هر چند تعیین بسامدی دقیق درباره‌ی مجموعه‌ای استانی و تعریف‌های گاه متغیر، کاری دشوار است، در جدول شماره‌ی ۱، سعی شده، به‌طور مختصر، مختلف حضور شاعران پایداری فارس با بسامدی حدودی تعیین گردد.

در مجموع سه سی‌و‌چهار بحث، ۴۰۳ نفر شاعر که بیش از دو-سوم آن‌ها در سه دوره افرادی تکرار می‌شوند، ۱۴۳ قطعه از اشعار خود را در قالب‌های مختلف به دبیرخانه‌ی جشنواره ارسال کرده‌اند. چنان‌که قابل مشاهده است، کمیت حضور شاعران در جشنواره‌ی سوم بیش از دیگر دو-هفت است. علت این استقبال متمایز را می‌توان در چند عنوان زیر مطرح کرد.

- تبلیغ متناسب و متعدد از جشنواره و بهره‌گیری از ابزارهای متفاوت اطلاع‌رسانی از قبیل پوستر، آگهی و خبر رسانی تلویزیونی و رادیویی، تبلیغات پیامکی، استفاده از سایت‌ها و هم چنین تبلیغ شفاهی.

- فراهم نمودن امکان دریافت اشعار از طریق‌های مختلف چون ارسال پستی، اینترنتی و هم چنین حضور در انجمن‌های ادبی و دریافت دستی اشعار.

- فراهم نمودن زمینه‌های حضور شاعران با سلیقه‌ها، اندیشه‌ها و سبک‌های مختلف ادبی از طریق رایزنی‌ها و تبلیغ‌های مقدماتی و بهره‌گیری از شاعران صاحب نفوذ تبلیغی در هیأت داوران.

- حضور فعال شاعران انجمن‌های دانش‌آموزی در پیوند با بنیاد و به‌ویژه انجمن ادبی حضرت زینب(س) و در نتیجه افزون شدن اشعاری که ضعف‌های ساختاری و معنایی دارند.

ثبت آثاری خارج از چارچوب‌های فراخوان در دبیرخانه، برای نمونه، اشعاری شاعران خارج از استان، اشعاری خارج از موضوع فراخوان و در کنار آن دریافت آثاری در قالب‌های غیر شعری چون مقاله، خاطره، نثر ادبی و....

در مجموع سومین دوره‌ی جشنواره‌ی استانی دفاع مقدس، از پربارترین دوره‌های این جشنواره به نظر می‌رسد و کیفیت اشعار ثبت شده در دبیرخانه است، هر چند شیوه‌ی اطلاع‌رسانی در آن، بر انگیزاننده‌ی مشکلات و سوء تفاهم‌هایی در امر داوری جشنواره بوده است.

در دوره‌ی چهارم به دلایلی عمدتاً چون تغییر ساختار علمی، برگزاری جشنواره و خروج گروهی از شاعران فارسی‌زبان به دبیرخانه اشعار و به موازات آن رواج تبلیغ‌های مخالف و برگزاری چند جشنواره‌ی موازی شعر دفاع مقدس استانی، تعداد شاعران و اشعار حاضر در آن نزولی چشم‌گیر یافت، هر چند اغلب نام‌آوران شعر پایداری فارس که در جشنواره‌ها حضوری در خفا داشتند، برگزیدگان دوره‌ی چهارم بوده‌اند.

دوره‌ی پنجم، با ۴۶۵ اثر از ۱۴۰ شاعر، نشان‌دهنده‌ی رشد بسیار کمی جشنواره‌ی شعر دفاع مقدس بوده؛ حرکتی رو به جلو که برآمده از تلاش‌های همکاری و دوستی شاعران فارس و در کنار آن کوشش بر گزار کنندگان جوان فارس در اطلاع‌رسانی و برگزاری هر چه بهتر جشنواره بوده است.

منظری دیگر که از آن می‌توان این سه دوره را تحلیل کرد، بسامد حضور شاعران زن و مرد در آن است، چیزی که می‌تواند زمینه‌های اجتماعی و ادبی موجود را در شعر پس از انقلاب معرفی کند.

در کل، میزان حضور زنان و مردان در سه دورهی شعر دفاع مقدس، نزدیک به هم است؛ هر چند به نظر می‌رسد اقبال شاعران زن به حضور در جشنواره پیش از شاعران مرد باشد و این نکته بیش از همه در دوره‌های سوم و پنجم دیده می‌شود.

توجه شاعران جوان زن به جشنواره‌ی دفاع مقدس، از سویی بر آمده از حضور فعال این نسل در انجمن‌ها، محفل‌های ادبی و جشنواره‌هاست و از سوی دیگر به ارتباط عاطفی و فکری نسل جوان با مفاهیم پایداری باز می‌گردد؛ به طوری که حتی در دورهی چهارم جشنواره نیز که تعداد شاعران زن به نسبت شاعران مرد کم‌تر است، تعداد برگزیدگان زن به نسبت شاعران مرد است که این نکته علاوه بر رشد کمی، نشان دهنده‌ی حرکت رو به رشد نسل جوان زن در رعایت بایسته‌ها و شگردهای ادبی، و هم‌چنین رشد اقبال و حضور آن نسل در قالب‌های آزاد و تاحدودی شعر کودک و غزل است.

نکته‌ی دیگر این است که حضور نسل جوان در جشنواره‌های دفاع مقدس بیش از همه برانگیزاننده‌ی شاعران جوان متولد پس از انقلاب، یعنی نسل‌های سوم و چهارم است، شاعرانی جوای نام و یا فعال در عرصه‌ی جشنواره‌ها به حدود ۷۰ تا ۸۰ درصد شرکت کنندگان جشنواره‌های دفاع مقدس را در بر می‌گیرند و برکنار آنان، اندکی از شاعران نسل دوم و انگشت‌شماری از شاعران نسل اول و سبک‌سازان پیش‌کسوت نیز حضور دارند.

جدول اول: فراوانی شرکت کنندگان در دوره‌های سوم، چهارم و پنجم جشنواره‌ی

شعر دفاع مقدس

ردیف	جشنواره	تعداد شاعران	تعداد اشعار	درصد شرکت کنندگان		درصد اشعار شرکت‌کننده	
				مذکر	مؤنث	نسل سوم و چهارم	نسل اول و دوم
۱	دوره سوم	۱۷۴	۷۰۱	۴۸٪	۵۲٪	۸۰٪	۱۲٪
۲	دوره چهارم	۸۹	۲۴۷	۵۵٪	۴۵٪	۷۱٪	۲۱٪
۳	دوره پنجم	۱۴۰	۴۴۵	۴۶٪	۵۴٪	۷۸٪	۱۵٪

نسبت اندک شاعران نسل های اول و دوم به معنی کنار نهاده شدن شیوهی شعر پایداری دهه های ۶۰ و ۷۰ در جشنواره ها نیست؛ بلکه بسیاری از شاعران جوان و برخی از شاعرانی که تازه به سرایش شعر روی آورده اند، به نحوی به سبک اشعار دیوان جنگ می سرایند و به همین سبب، می توان جریان شعر دوران جنگ را، به عنوان یکی از سبک های اصلی ترین جریان های حاضر در جشنواره ی دفاع مقدس در نظر گرفت.

مهم تر از شدن جشنواره هایی با موضوع پایداری و مفاهیم مربوط به دوران دفاع مقدس، بسیاری از شاعران دیار فارس را از شمال و جنوب و شرق و غرب و مرکز استان، برای حضور در این جریان ترغیب کرده است. نتیجه ی این تمایل، شکل گیری کانون های اصلی و دفاع مقدس فارس است که تا حدودی به موازات کانون های ادبی شاخص این دیار شکل گرفته اند. چنان که تراکم جمعیتی و وضعیت فرهنگی مرکز استان ایجاب می کند، شهر شیراز باید از منظر کمیت و کیفیت، شاخص ترین کانون حاضر در عرصه ی جشنواره ی دفاع مقدس دانست.

پس از شیراز، جهرم با حضور شاعران متعلق به نسل های دوم، سوم و چهارم یکی از کانون های اصلی حضور و معرفی چهره های جدید در عرصه ی شعر دفاع مقدس است، به همین سبب تعداد قابل توجهی از شاعران جوان استان، ویژه در قالب های غزل و شعر کودک و نوجوان، از برگزیدگان دوره های مختلف مسابقات دفاع مقدس فارس هستند. جدا از شیراز به عنوان مرکز استان و جهرم فعال ترین و پویای ترین شهرستانی، شهرهایی دیگر چون مرودشت، به ویژه در دوره ی چهارم، داراب، و آبپار از کانون های نسبتاً فعال شعر پایداری فارسند. شهرهایی چون کازرون، ممسنی، خرمین، ده بید، صفاشهر، رستم، فسا، ارسنجان، کازرون، آباده، لار، ارسنجان، زاهدان، مر، فراهینند، سروستان، زرقان و... نیز در جشنواره ی دفاع مقدس حضور داشته اند.

اشعار جشنواره را از جنبه ی محتوایی نیز می توان دسته بندی کرد. بیش از ۸۰ درصد میانگین اشعار با مفاهیم مربوط به جنگ و دفاع مقدس پیوند دارد و شاعران در

خلال آن به موضوع هایی چون شهید، جانباز، رزمندگان، دوران پس از شهدا، دفاع از وطن و انقلاب توجه داشته اند. نزدیک به ۲۰ درصد اشعار باقی مانده نیز در دو حوزه ی پیوند دفاع مقدس با عاشورا و مفاهیم مربوط به مقاومت جهانی چون مقاومت مردم فلسطین، مقاومت مردم افغانستان و عراق و ... سروده شده است. اندکی از اشعار هم به ویژه در دوره ی سوم خارج از مفاهیم فراخوان جشنواره سروده شده و یا در حوزه ی ادب عاشورایی و بدون برقراری پیوند با دفاع مقدس به دبیرخانه ی شعر دفاع مقدس ارسال شده است.

جدول دوم: درصد فراوانی مفهومی و موضوعی اشعار جشنواره های دفاع مقدس فارس

ردیف	جشنواره	جمله های دفاع مقدس	عاشورا و دفاع مقدس	مقاومت جهانی	دیگر مضامین	جمع
۱	دوره سوم	۰٪	۰٪	۹٪	۴٪	۱۰۰٪
۲	دوره چهارم	۸۷٪	۱۱٪	۱۱٪	۱٪	۱۰۰٪
۳	دوره پنجم	۷۷٪	۱۳٪	۱۰٪	۱٪	۱۰۰٪

در جدول شماره ی ۳، درصد فراوانی قالب های غزلی به تفکیک سه دوره ی جشنواره مشخص شده است. چنان که دیده می شود قالب های غزلی متناسب با مفاهیم رایج در شعر دفاع مقدس، به جز مفاهیم مربوط به مقاومت جهانی، پرکاربردترین قالب ها هستند و از آن میان غزل را می توان، مهم ترین قالب در شعر دفاع مقدس دانست. در دوره های سوم و پنجم، غزل سرایان فارس بیشترین سهم کمی را در جشنواره ی شعر دفاع مقدس داشته اند و تنها در دوره ی چهارم است که شاعران آزادسرا، در حجم سروده هایشان اندکی از قالب غزل (جدا از غزل مثنوی) پیشی گرفته اند.

دومین قالب متناسب با مفاهیم دفاع مقدس (به جز در مفاهیم عاشورایی) اشعار آزاد (سپید و به ندرت نیمایی) هستند که در مجموع سه دوره، جزو مقبول‌ترین قالب‌ها بوده‌اند. جدا از دو قالب یاد شده، رباعی نیز به عنوان پرکاربردترین قالب تازه کاربرد داشته و از قالب‌های نسبتاً بلند، مثنوی (به همراه مثنوی غزل)، جزو چهار قالب اصلی شعر دفاع مقدس است؛ نکته‌ای که با پیشینه‌ی شعر جنگ و ادب پارسی در دوره‌ی گذشته نیز سازگاری دارد.

جدول شماره ۱: درجۀ فراوانی قالب‌های شعر در جشنواره‌های دفاع مقدس فارس

ردیف	جشنواره	غزل	مثنوی	رباعی	دوبیتی	طرح	چاپاره	کودک و توجوان	دیگر قالب‌ها	درصد
۱	دوره سوم	۲۶/۶٪	۱۷/۵٪	۱۹/۱٪	۲/۱٪	۳/۷٪	۲/۴٪	۴٪	۵/۲٪	۱۰۰٪
۲	دوره چهارم	۱۸/۸٪	۲۰/۷٪	۱۹/۳٪	۳/۰٪	۶/۲٪	۱/۹٪	۵/۳٪	۱۱/۶٪	۱۰۰٪
۳	دوره پنجم	۲۸/۲٪	۱۷/۷٪	۱۳/۲٪	۷/۰٪	۵/۹٪	۱/۶٪	۷/۱٪	۵/۵٪	۱۰۰٪

نکته‌ی قابل تأمل درباره‌ی مثنوی و رباعی این است که در میان تمایل به این دو قالب هر چه به سالیان اخیر نزدیک می‌شویم، کاسته شده که این تمایل می‌تواند بازتاب جریان‌های ادبی دهه‌ی اخیر باشد. در مقابل کوتاه‌سروده‌های دیگر چراغ دویستی توفیقی متوسط، اما روز افزون داشته‌اند که این نکته نیز بی‌تأثیرپذیری از سالیان ادبی روزگار نبوده، هر چند درباره‌ی دویستی این نتیجه‌گیری چندان صادق نیست. چاپاره از دیگر قالب‌های کم‌کاربرد در شعر دفاع مقدس فارس است؛ هر چند بر خلاف تعداد اندک اشعار، کیفیت اشعار موجود در آن و شاعران نسبتاً موفق که در این قالب سروده‌اند، قابل توجهند. نکته‌ی دیگر، توجه روز افزون شاعران جوان

به ویژه شاعران زن به شعر کودک و نوجوان است که بر رواج هر چه بیش تر این نوع - قالب، در شعر پایداری فارس تأثیر مثبت نهاده است.

جدا از قالب های یاد شده، برخی گونه های سنتی کم کاربرد نیز هستند که شاعران جشنواره ها به آن هایی میل نبوده اند. از میان این قالب ها، قطعه بیش ترین توفیق را داشته، هر چند در کنار آن در برخی دوره های جشنواره، به قالب های دیگر چون قصیده و به ندرت ترکیب بند و حتی مسمط نیز توجه شده است.

در این فصل پس از تقسیم بندی گزیده ای اشعار شاعران دفاع مقدس فارس بر اساس قالب های یاد شده در فصل های جداگانه، ضمن ارائه مقدمه ای درباره ای جایگاه ادبی و اجتماعی هر قالب، گزیده ای از اشعار جشنواره ای شعر دفاع مقدس استان فارس در دوره های سوم، چهارم و پنجم، از نظر گذراننده خواهد شد.